

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2024 • 184-201

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1421648

SIGMUND FREUD'DA DİNİN KÖKENİ VE MAHİYETİ MESELESİ

The Origin and Nature of Religion in Sigmund Freud

Serdar ATALAY

Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı,
Adana, Türkiye

Res. Assist., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy of
Religion, Adana, Türkiye

serdaratalay@mail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6266-1128>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 17.01.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 21.05.2024

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2024

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Serdar Atalay)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır/All rights reserved.

SIGMUND FREUD'DA DİNİN KÖKENİ VE MAHİYETİ MESELESİ

The Origin and Nature of Religion in Sigmund Freud

Öz

Tanrı inancı, teistik dinlerce felsefi, psikolojik, sosyolojik, olgusal vb. boyutları barındıran bir bütünlük olarak görülmektedir. Bu inanış, evrenin varlığını açıklama ve mevcut olgusal/bilimsel yapıyı anlamlandırma bakımından felsefi/metafiziksel; belli nitelikleri haiz bir bireyin zihinsel ve duygusal süreçleriyle doğrudan ilişkili olması itibarıyla psikolojik; inanmış toplulukların ortak hareketinin temel motivasyonunu teşkil etmesi açısından da sosyolojik çalışmaların konusu olmuştur. Ancak onun mahiyetinin bu yönlerden herhangi birine indirgenmesi ve buna dayanılarak ilgası tutarsızlık oluşturur. Sigmund Freud (1856-1939), Tanrı inancının olgusal temelden yoksun olduğunu ve nevrozun yansıması olarak psikolojik bir süreç sonucunda ortaya çıktığını iddia etmiştir. Psikanalitik yöntemin bulgularını da teorisine dayanak kılmıştır. Ancak bu yöntem de kendisinin başka bir teorisidir. Buna göre bir teorisini başka bir teoriyle açıklama yoluna gitmiştir ki, bu durum dinle alakalı teorisinin güvenilirliği bakımından ciddi bir problemdir. Bu makalede, Sigmund Freud'un Tanrı ve din ile alakalı görüşleri irdelenmekte; yönteminin indirgemeci ve argümantatif açıdan problemliliği, teorisinin de bu gerekçelerle kabul edilemez olduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Tanrı, Din, Ödipus Kompleksi, Nevroz

Abstract

Belief in God is seen by theistic religions as a unity that includes philosophical, psychological, sociological, factual etc. dimensions. This belief has been the subject of philosophical/metaphysical studies in terms of explaining the existence of the universe and making sense of the existing phenomenal/scientific structure; psychological in the sense that it is directly related to the mental and emotional processes of an individual with certain characteristics; and sociological in the sense that it constitutes the basic motivation of the common movement of believing communities. It would be inconsistent, however, to reduce its nature to any one of these aspects and to dismiss it on that basis. Sigmund Freud (1856-1939) argued that belief in God has no factual basis and emerges as a psychological process reflecting neurosis. He also based his theory on the findings of the psychoanalytic method. However, this method is also one of his theories as well. So, he tried to explain one of his theories with another theory, which is a serious problem in terms of the reliability of his theory about religion. This article analyses Sigmund Freud's views on God and religion and argues that his method is reductionist and argumentatively problematic, and that for these reasons his theory is untenable.

Keywords: Philosophy of Religion, God, Religion, Oedipus Complex, Neurosis.

GİRİŞ

Sigmund Freud (1856-1939), psikanaliz ve kişilik gibi meşhur teorilerinin yanında, dinin kökeni ve mahiyetine dair yaklaşımı ile de tanınmaktadır. Freud'un yaşadığı dönem, Aydınlanma ile başlayan sürecin devamı olarak bilimsel hatta bilimci paradigmanın güçlü ve hâkim olduğu bir dönemdir. Aydınlanma düşüncesinin -her ne kadar Hıristiyanlık özelinde de olsa- bir din karşıtlığını içerdiği, hatta motive edici temellerinden biri olduğu söylenebilir. Freud'un din hakkındaki teorisinin de döneminin bilim anlayışına hâkim olan natüralist/pozitivist paradigmayı benimseyerek bu yaklaşıma uygun bir perspektifi varsaydığı iddia edilebilir. Freud ise, kuramını insan psikolojisinin yaşadığı nevroza karşı bir savunma mekanizması olarak teistik dinlerdeki Tanrı anlayışını ürettiği iddiası üzerine kurmuştur. Esas itibarıyla dinle alakalı teorisinin de diğer teorileri gibi eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekir. Bu gerekliliğin bir sonucu olarak, Freud'un dinle alakalı görüşlerini temellendirmeye çalıştığı başta *Totem ve Tabu* olmak üzere, *Musa ve Tektanrıcılık* ve *Bir Yanılsamanın Geleceği* adlı eserlerinden hareketle din anlayışını felsefi bir anlayış çerçevesinde tahlil ve tenkit etmek bu çalışmanın temel amacıdır. İlk olarak, düşüncesinin arka planına dair temel bir çerçeve sunmak, onun düşüncesinin dinamiklerini anlamak için önemlidir. Sonrasında, bu teorik çerçeveye destek amacıyla ileri sürdüğü ilkelerin ve tarihsel verilerin/öncüllerin, sonucun geçerliliğini ve doğruluğunu desteklemek veya garanti etmek açısından değerini ortaya çıkarmayı hedefledik.

1. FREUD'UN DÜŞÜNSEL ARKA PLANI

Dini geleneklerine çok bağlı olmayan Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş olan Freud, eserlerinde net bir şekilde görüleceği üzere ateist bir düşünürdür.¹ Ancak bu düşüncesinin doğduğu/yetiştiği kültürün popüler düşünce ve inançlarıyla ne oranda ilişkili olduğu tartışılabilir. Sahip olduğu din algısı ise temelde Yahudilik, belli ölçüde de Hıristiyanlık merkezlidir. Bu noktada Yahudi oldukları için ailesinin ve kendisinin yaşadıkları kasabada Hıristiyan baskısını sıklıkla hissettiklerini vurgulamak gerekir. Ayrıca maruz kaldıkları Yahudi karşıtlığının ve dadısında gözlemlediği Hristiyan ritüelizminin onun din anlayışına doğrudan etki ettiği düşünülebilir.²

Freud, 17 yaşında Viyana'da Tıp Fakültesi'ne gitmiş ve o dönemde Alman psikolojisi/düşüncesi üzerinde etkili olan mekanik fizyolojik yaklaşım ile tanışmıştır. Bu anlayış, canlı hayatını ve gelişimini salt biyolojik ve kimyasal ilkeler çerçevesinde açıklama eğilimindedir.³ Freud, canlılığa dair mekanik fizyolojik yaklaşımı psikolojiye uygulamaya çalışmıştır. Onun kuramını temellendirme girişimi temelde 'rüyalar ve dil sürçmeleri vb. dâhil olmak üzere her davranışın bir nedeni olduğu' iddiasına dayanır. Fakat bu davranışların nedenleri her zaman bilinçli zihin hâllerinde mevcut değildir, bilinçdışı zihinsel durumların da davranışlar üzerinde etkisi bulunmaktadır.⁴ Bilinçdışı kavramını ilk kullanan kişi olmamasına rağmen onu belli bir sistem dâhilinde somut şekilde ifade eden ilk kişi Freud'dur.⁵

Freud'un dinle alakalı hipotezinin teorik çerçevesini oluştururken etkilendiği filozofların başında Ludwig A. Feuerbach (1804-1872) gelir. Feuerbach'ın benimsediği bilim ve din anlayışı çerçevesinde bilimin dinsel iddialarla ilişkisini tamamen kesip tabii bilimlerle yetinmesi kaçınılmazdı. Freud da benzer saiklerle dinin kökeniyle alakalı teorisini kendinden öncekilerin

¹ Freud, ateizmi temellendirmeye, bu yönde argüman oluşturmaya çalışan bir bilim adamıdır. Totem ve Tabu'nun bu maksatla ortaya çıkmış bir eser olduğu yazarın içeriğinde yaptığı açıklamalarla sabittir. Bk. Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2012); Hans Küng, "Freud and the Problem of God", *The Wilson Quarterly* (1976-) 3/4 (1979), 162; Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2002), 220-221.

² Ernest Jones, *The Life and Work of Sigmund Freud* (New York: Penguin Books, 1981), 44-48; Ali Ayten, *Psikoloji ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 17; Küng, "Freud and the Problem of God", 164-165; Peter Homans, "A Personal Struggle with Religion: Significant Fact in the Lives and Work of the First Psychologists", *The Journal of Religion* 62/2 (Nisan 1982), 135-136; James Forsyth, *Psychological Theories of Religion* (New Jersey: Prentice Hall, 2003), 3.

³ Küng, "Freud and the Problem of God", 165.

⁴ Ayten, *Psikoloji ve Din*, 20-21; Bilinçdışı terimi ile "bilincinde olunmayan ve bilinç alanını etkileyen, bilinç tarafından sadece tesirleri ve neticeleri fark edilebilen alan" kastedilmektedir. Bununla eş anlamlı olarak bilinçaltı, şuuraltı, vb. kavramlar da kullanılmaktadır. Bk. Ali Köse, *Freud ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 10 (6. dipnot).

⁵ Lancelot Law Whyte, *The Unconscious Before Freud* (London: Anchor, 1978), 135-136; Köse, *Freud ve Din*, 10.

dine karşı eleştirilerine psikolojik bir boyut kazandırma çabası olarak nitelemektedir.⁶ Bu düşüncenin bir sonucu olarak ona, ruhsal alanı biyolojik temelli cinselliğe indirgemek suretiyle fizyolojik olarak ele aldığı suçlaması yöneltilmiştir. Böylelikle insanın biyolojik/fizyolojik sistemini ruhsal yapısının temeli olarak varsaydığı düşünülmüştür.⁷ Freud'un psikolojiye katkılarını bu eleştiriler bağlamında ele almak gerekir.

Freud'un ağırlıklı olarak *Totem ve Tabu*'da kurguladığı teorisinin zeminini oluştururken en çok etkilendiği üç kişiden biri Charles Darwin (1809-1882)'dir. Darwin'den ilkel insanların küçük gruplar hâlinde, bütün kadınların sahibi olan despot bir babanın egemenliği altında yaşadıkları teorisini almıştır.⁸ Etkilendiği diğer bir isim olan James J. Atkinson (?-1899)'ın ilk teorisinin devamı mahiyetinde, bu ataerkil sistemin, despot babanın himayesi ve kısıtlaması altında bulunan oğulların birleşerek babayı öldürmeleri ve etini yemeleriyle (totem yemeği) son bulduğu tezini teorisine dahil etmiştir. Bu teoriyi biraz daha geliştirerek babayı öldüren oğulların ayrı klanlar hâlinde yaşadıklarını, babayla aynı akıbeti uğramamak için kendi klanlarındaki kadınlardan vazgeçerek iç evliliği (ensest) yasaklayıp dış evlilik kuralı koyduklarını, yılda bir kez de babanın yerine ikame edilen totem hayvanını törende yemek üzere bir araya geldiklerini öne süren Robertson Smith (1846-1894) de Freud'un bu konuda etkilendiği üçüncü kişidir.⁹

Freud'un genel sistemi açısından önemli olan bir diğer konu, neredeyse onunla özdeşleşen Psikanaliz teorisidir. Psikanalizle Freud, insan davranışlarının sebeplerini bulmaya ve bu yolla varsa hastalıkları tedavi etmeye çalışmıştır. Bu teori, temelde serbest çağrışım ve rüyaların yorumuna dayanır. Böylece bilinçdışında bastırılmış olanın bilince çıkarılması ve tedavi edilmesi hedeflenir. Serbest çağrışım, hastadan aklına geleni söylemesini isteyerek uygulanan bir yöntemdir.¹⁰ Freud, psikanalizi dinle alakalı yorumunun dayanaklarından biri olarak görmüştür. Psikanalitik bulguların dinin bir nevroz olduğunu gösterdiğini düşünür.¹¹ Bu nedenle onun düşüncesinin, bir teorisine gerekçe olarak yeterince gerekçelendirilmemiş başka bir teorisini sunma, yani kendine referans çelişkisini barındırdığı savunulabilir. Yani, hem Tanrı inancının ve dinin kökeni ile alakalı teorisinin hem de ona dayanak olarak gördüğü psikanalitik kuramın, (fiziksel veya sosyal) bilimlerin bilgi üretmede kullandığı yöntemin temel ilkelerini karşıladığını savunmak güçtür. Burada asıl sorun din teorisinin gerekçelendirme zemini olarak sunulan psikanalitik kuramın onun bir başka teorisi olması değil, Freud'un bu teorisini de bilim ve felsefenin kabul edebileceği tarzda sağlam bir armümantatif temele dayandırmamasıdır. Freud, psikanalitik teoriyi zemine alarak dinin bilimsel/olgusal geçerliliğinin olmadığını iddia ederken bilimsel olarak kanıtlanmış bir ilkeye/olguya dayanmamaktadır. Sıra dışı bir materyalist olduğu düşünülen Freud'un¹² bilim kriteri başka bir tartışma konusudur. Onun dinle alakalı teorisinin, dinin sahip olmadığını düşündüğü mantıksal ve bilimsel ilkeleri haiz olup olmadığı hep sorgulanmıştır.

Bu noktada bilimsellik kriter(ler)inin ne olduğu sorusu kaçınılmaz olarak gündeme gelmektedir. Genel kabul gören görüşe göre 'bilimsellik'¹³ iki yönlü bir bütünlük arz eder. İlk

⁶ Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği: Bilim ve İman*, çev. H. Zafer Kars (Kaynak Yayınları, 1994), 47-48.

⁷ Köse, *Freud ve Din*, 60.

⁸ Freud'un ilk insanların ilkel olduğu varsayımını kabulü ile ilgili olarak bk. Hasan Atsız, "Psikoanalitik Kuramda Dinin Kökeni ve Gelişim Süreci", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 101 Freud'un teorilerinde daha bunun gibi birçok varsayım vardır. Biz daha çok temel iddialara odaklandığımız için bunlara sadece değinmekle yetiniyoruz.

⁹ Sigmund Freud, "Musa ve Tektanrıcılık", çev. Aysen Tekşen, *Dinin Kökenleri* (İstanbul: Payel Yayınevi, 2012), 357-358; Köse, *Freud ve Din*, 84.

¹⁰ Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış*, çev. Kamuran Şipal (Say Yayınları, 2018), 2; Köse, *Freud ve Din*, 25; Ayten, *Psikoloji ve Din*, 24; Forsyth, *Psychological Theories of Religion*, 2-3.

¹¹ Sigmund Freud, "Takıntılı Eylemler ve Dinsel Uygulamalar", çev. Aysen Tekşen, *Dinin Kökenleri* (İstanbul: Payel Yayınevi, 2012), 31; Fatma Yüce, *Freud'un Din Yanılsaması* (Ankara: Elis Yayınları, 2023), 30; Atsız, "Psikoanalitik Kuramda Dinin Kökeni ve Gelişim Süreci", 96.

¹² Fatma Yüce, "Din Felsefesi Bakımından Sigmund Freud'da Bilim ve Din I: Bilimsel Görüşleri, Özgünlüğü ve Bilim Perspektifinden Bilim-Din İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 167,168.

¹³ Burada bilimsellik kriterinin ne olduğu daha ziyade bilim felsefesi açısından ifade edilecektir. Herkesin kabul ettiği bir metot veya tanımdan bahsetmek zor olsa da genel kabul görmüş ilkelerin bir perspektif sunacağını düşünüyoruz. Bir şeye inanmak için sadece haklı temele sahip olmak yeterli görülebilir, fakat başkasını inandırmak/ikna etmek için bu haklı temelin doğru biçimde gösterilmesi de gerekir. Bilim de bu tarz bir sistem olduğuna göre, amaç-metot-

olarak bilimsel olma niteliğini haiz olması için çıkarımı haklılaştıracak düzeyde gözlem verisi gerekli görülmektedir. Bu verilerin geçerli akıl yürütme ilkelerine uygun biçimde işlenmesi de bilimsel olmanın ikinci temel unsurudur.¹⁴ Her bir öncülün gerekçeleriyle ortaya konulup bu gerekçelerden haklı/doğru biçimde çıkarsanan sonuç ideal argümanı oluşturur. Bu şekilde oluşturulan argümanın iddiası lehine iyi bir neden sunduğu söylenebilir. Fiziksel bilimler için bilimsel açıklamanın paradigmasının “belli koşullar altında ampirik olarak kanıtlanmış, kendi içinde tutarlı mantıksal ilişki”¹⁵ olduğu ileri sürülmüştür. Tümevarım yöntemine dayanan fiziksel bilim metodu, olgulardan yola çıkarak bir teoriye/sonuca ulaşmayı ve bu sonucu doğrularak bilimsel yasaya dönüştürmeyi hedefler. Sosyal bilimlerde de sosyal olgularla teoriler arasında rasyonel bir ilişki aranır. Bu rasyonelliğin temelinde de teorinin olguya mutabık olması, ekonomiklik, açıklayıcılık, sadelik, verimlilik ve kapsamlılık gibi hususiyetler bulunur. Yani bir teorinin bilimsel olabilmesi için test edilebilir olması öncelikle gerekli görülür.¹⁶ Bunların yanında bahsi geçen yönlerden istendik nitelikleri karşılaması beklenir. Bu sonuca göre (Freudcu) psikanaliz bazı ilkelere uygun olsa da, en azından o haliyle makbul bir fiziksel veya sosyal bilim olma statüsünü haiz değildir.¹⁷

Psikanalitik kuramın/hipotezin bilim çevrelerinde de eleştirilen bir düşünce biçimi olduğunu vurgulamak gerekir. Ayrıca onun mantıksal açıdan test edilebilirliğinin de tartışmalı olduğu iddia edilmiştir. Her şeyden önce serbest çağrışım ve rüyaların yorumu gibi yöntemlerin bireyin bilinçdışı ne kadar yansıttığı kuşku götürür.¹⁸ Bilinçli veya bilinçdışı faktörlerin bir gözlemciye doğru bir gözlem için ne derece izin vereceğini kestirmek güçtür. Psikanalizin psikiyatri veya psikoloji çevrelerinde popüler olması veya doğru tespitlerinin olması da tek başına doğruluğuna delil olarak gösterilemez.¹⁹ Bireyin, rüyaya ve serbest çağrışım yoluna dayanarak aktardıkları nihayetinde -en iyi ihtimalle- iç gözlemin rivayetine dayanır. İç gözlemin doğruluğu rivayetin doğruluğunu garanti etmez. Bu rivayetin belli ipuçları sunma ihtimalini göz ardı etmesek de hastanın naklettiklerinin doğru ve bütünlüklü bir bilimsel teori için yeterli koşulları sağlayıp sağlamadığı belirsizdir. Ayrıca, bilinçdışı hususların aktarılacak fenomenlerde içerildiği varsayımı bir çelişkiye yol açmaktadır. Eğer birey bu fenomenleri aktarabiliyorsa bu durumda onları bilinçdışı olarak tanımlamak ne kadar doğrudur. Eğer bilinçdışı, serbest çağrışım ve rüyalar yoluyla aktarılabilen ifadelerden çıkarsanabiliyorsa, bu durumda o aktaranın (hastanın) bilincine de açık demektir. Aynı kanallardan elde edilen verilerin, rüyaların ve serbest çağrışım ile ortaya çıkacak zihin-duygu durumlarının, teorinin öngördüğü şekilde oluştuğunu varsaymadıkça, onların bilinçdışı arzuları ortaya çıkardığını düşünemeyiz. Bu da bizi kısır döngü safsatası ile karşı karşıya bırakır.²⁰ Bir başka sorun da bir gözlemci olarak Freud'un bu bilinç-bilinçdışı ayırımından muaf tutulup tutulmayacağıdır. İnsanlık kolektif bilinç kaynaklı bir nevroz altındaysa Freud bu nevrozu aşmış mıdır, diğer insanların bunu aşamamalarının nedeni nedir? Ateistlerin ve babasını hiç görmeden dünyaya gelenlerin bu denklemdeki yeri nedir? Tüm bu soru(n)ların psikanalitik teorinin test edilebilirlik, doğrulanabilirlik ve mantıksal örüntü bakımından önemli sorunlara sahip olduğunu gösterdiği kanaatindeyiz. Pragmatik sonuçlar tek başına bir teoriyi bilimsel veya doğru/rasyonel yapmaz. Psikanalitik kuramın en azından Freudcu biçimiyle dinin kökeni hakkında haklı bir metafiziksel veya olgusal temel sunamayacağı kanaatindeyiz.

gerekçe-sonuç ilişkilerinin daha net biçimde gösterilmesi esasına dayanır. Bk. Peter Caws, “Scientific Method”, *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards (New York: Macmillan&Free Press, 1972), 7/339-343.

¹⁴ Caws, “Scientific Method”, 7/340.

¹⁵ Caws, “Scientific Method”, 7/341; Ayrıca bir bilimsel metod tanımında bulunması gereken temel nitelikler için bk. Caws, “Scientific Method”, 7/342.

¹⁶ Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (Routledge, 2002), 18-20; Caws, “Scientific Method”, 7/342.; Test edilebilirlik sorunu ile alakalı olarak bk. John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis* (London: Routledge & Kegan Paul, 1973), 260-278.

¹⁷ Serdar Atalay, *John Charlton Polkinghorne'da Din-Bilim İlişkisi* (İlahiyat Kitap, 2023), 42-43.

¹⁸ Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine*, çev. Ayşe Yıldırım (Ankara: Tutku Yayınevi, 2018), 12-41.

¹⁹ Popülerliğe başvuru, bir tür retorik tuzaktır. Bk. Tracey Howell - Gary Kemp, *Critical Thinking: A Concise Guide* (London&New York: Routledge, 2015), 47-48.

²⁰ William P. Alston, “Logical Status of Psychoanalytic Theories”, *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards (New York: Macmillan&Free Press, 1972), 6/515; Howell - Kemp, *Critical Thinking*, 253-254.

Freud'un din hakkındaki teorisinin tamamlayıcı unsurlarından biri olan ve "Yapısal Kuram" olarak adlandırdığı kişilik teorisinin de nevrozun anlaşılması için merkezi bir konumda olduğu ileri sürülebilir. Kişilik teorisi, onun bilinç alanındaki yaklaşımının devamı niteliğindedir. Freud'a göre kişilik *id*, *ego* ve *süperego* üçlüsünün etkileşiminden oluşur. *İd* zevk prensibine göre hareket ederken biyolojik arzuları bir şekilde tatmin etmeyi amaçlar. *Süperego*, *id*'in karşısında bir denge unsuru olarak yer alır ve ideal olana göre hareket eder. Ailenin, toplumun ve kültürün ilkelerini kabul eder ve onları zamanla içselleştirir. *İd* ile *süperego* sürekli çatışma hâlidir. *Süperego*, sosyal çevrenin inanç ve isteklerinin içselleştirilmesidir. *Ego* ise, bu ikisi arasında adeta bir hakem rolündedir. *Ego*, gerçeklik prensibine göre hareket eder. O, *id*'in isteklerini gerçekleştirecek uygun koşulları ararken aynı zamanda *süperego*'nun emirlerini gözetir; ikisi arasında uzlaştırıcı bir tampon bölge konumundadır.²¹

Bilinç ile bilinçdışı alanlarının bütünlük arz etmemelerinden kaynaklı bazı yanılsamaların oluştuğunu, bu iki alan arasındaki çatışmaları gidermek için insanın çeşitli savunma mekanizmaları geliştirdiğini düşünen Freud, Tanrı'nın ve dolayısıyla dinin bu türden bir savunma mekanizması sonucu gelişen saplantılı bir nevroz olduğunu düşünmekteydi.²² Bu algının daha en baştan din karşıtı bir ön kabule dayanıp dayanmadığı sorusu, teorisinin geçerliliği ve güvenilirliği açısından hayati önemdedir. Eğer dinin nevroz kalıntısı olduğu iddiası bir ön kabul değilse, o halde bunun mantıksal ilke ve yöntemlerle ortaya koyulması gerekir. Yukarıda gerekçeleriyle ifade ettiğimiz üzere, psikanalitik kuram gibi henüz doğruluğuna kanaat getirilecek miktarda rasyonel ve olgusal içerikle desteklenmemiş²³ bir teori tek başına bu sonuca ulaşmak için yeterli değildir.

Freud'un, genel düşüncesinin bir sonucu olarak tüm bu tezlere temel teşkil edecek bir gerçeklik algısına sahip olduğu belirtilmelidir. Aktüel ve ruhsal/psşik hakikat şeklinde düalist bir gerçeklik anlayışının geçerli olduğunu düşünen Freud, aktüel hakikat korkutucu ve acı verici olduğunda bireyin, ruhsal hakikati onun yerine ikame ettiğini düşünür. Bu anlamda hayaller gerçeklerden daha önemlidir. Ona göre doğayla başa çıkamayacağını düşünen insan, gerçeklikten uzaklaşmakta ve ruhsal gerçekliğe yönelerek hayali bir Tanrı imgesi üretmektedir.²⁴

Dinin bir nevroz olduğunu söylerken Freud'un neyi kastettiğine açıklık getirmek gerekir. Nevroz, zihinsel bir bozukluktur. Psikanalize göre nevroza yol açan temel faktör *id* ile *ego* veya *süperego* ile *ego* arasındaki çatışmalardır. Aşırı iç sıkıntısı, fobiler, narsist eğilimli düşünceler ve depresyon başlıca nevroz tipleridir.²⁵ Nevrozun özellikle cinsellik ve saldırganlık gibi içgüdüsel dürtüleri veya geçmiş travmatik tecrübeleri 'bastırma'dan kaynaklandığı görüşünde olan Freud, teorilerinde bu kavrama özel bir yer verir. Bastırma, insanın geçmişte yaşadığı travmatik tecrübeleri ve onların sebebiyet verdiği duygu durumlarını bilinçten öteleyerek bilinçdışında tutar ve bilince çıkmasını engeller. Bilinç ile bilinçdışı arasındaki farkında olunmayan bu çatışma; histeri, saplantı ve fobi gibi nevrotik bozukluklara sebebiyet verir.²⁶

Bir başka olağan durum da *id*'in dürtülerinin bastırılmasının dışında toplum normlarının *süperego* vasıtasıyla *ego*'ya dayatılması sonucu gerçekleşebilir. Bu durumda *ego*, *süperego*'nun isteklerini bastırır; fakat akabinde suçluluk duygusuna kapılır, ki bu duygu Freud tarafından daha sonra dine kaynaklık edecek biçimde telakki edilir.²⁷

²¹ Köse, *Freud ve Din*, 33-35; Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası* (Remzi Kitabevi, 2000), 44-47; Ayten, *Psikoloji ve Din*, 25. Konumuz açısından bilinçdışı kavramı çok önemli olduğundan dolayı onunla doğrudan ilişkili olan kişilik teorisi hakkında kısaca bilgi vermenin yerinde olduğunu düşündük.

²² Küng, "Freud and the Problem of God", 167-168; Köse, *Freud ve Din*, 11.

²³ Bilimsel teorilerin elbette yüzde yüz kesinlik ifade etmesi gerektiği düşüncesinde değiliz. Böyle bir beklenti bilimin temel yöntemi olan tümevarımın kendisiyle de çelişmektedir. Onlar yeni gözlemlerle yenilenebilir, düzeltilebilir bir yapıdadır. Ancak onun sunduğu sınırlı veriyi delaleti dışına taşıyarak mutlak iddialarda bulunmak rasyonel/bilimsel açıdan geçerli/doğru/mümkün gözükmemektedir.

²⁴ Köse, *Freud ve Din*, 32-33.

²⁵ Normund Wong, "Neuroses", *A Lexicon of Psychology, Psychiatry and Psychoanalysis*, ed. Jessice Kuper (London&New York: Routledge, 2015), 280-284; Köse, *Freud ve Din*, 66 (104. dipnot).

²⁶ Köse, *Freud ve Din*, 32-33.

²⁷ Köse, *Freud ve Din*, 45-46.

Freud'un eserlerinde, kendini 'Tanrısız Yahudi' olarak tanımlayan bir bilim adamının yaklaşımını gözlemek mümkündür ve onun bu tarz düşünsel eğilimlerini göz önünde bulundurarak Tanrı iddiası hakkında değerlendirme yapmak gerekir. Onun din hakkında ortaya attığı iddiaların Aydınlanma ile belirgin hâle gelen din karşıtı söylemin bir yansıması olarak ortaya çıkmış olabileceğini göz ardı etmemek yerinde bir tutum olacaktır.²⁸ Gözlemediği hastaların ruhsal durumlarından bilimin veya mantıksal düşüncenin ilkelerine karşıt sonuçlar çıkarıp çıkarmadığı, temel tezinin dayandığı ön kabuller hakkında önemli ipuçları sunacaktır. Bu durumda da onun din konusunda vardığı sonuçları, argümantatif bir faaliyet neticesinde ulaşılan inançlar veya hakikatler olarak değil, ön kabullerini doğrulamak için geliştirdiği bir takım retorik enstrümanlar olarak değerlendirmek kaçınılmaz hale gelecektir. Bu konuda teorisinin ana bileşenlerini ortaya koymadan kesin bir hüküm vermek yersiz bir acelecilik olarak değerlendirilebilir. Bunun için başta *Totem ve Tabu* olmak üzere üç eserinde sunduğu delilleri/gereçleri daha detaylı biçimde irdelemek gereklidir.

2. İLKELLERLE NEVROTİKLER ARASINDAKİ BENZERLİKLER ÇERÇEVESİNDE DİN

Freud, din hakkındaki teorisinin ilk kıvılcıklarını gözlemlediğimiz "Takıntılı Eylemler ve Dini Uygulamalar" adlı makalesinde nevroitikler üzerinde yaptığı araştırmalardan edindiği izlenimlerden hareketle saplantılı eylemlerle dini uygulamalar arasındaki benzerliklerden dinin bir saplantı nevrozu olduğu sonucunu çıkarmıştır.²⁹ Nevrotik ritüellerle dinsel ayinler arasında, terk edildiklerinde vicdan azabı çekilmesi, tüm diğer eylemlerden soyutlanmış olmaları ve tüm ayrıntılarıyla sürdürülmesinde gösterilen özen gibi temel benzerlikler olduğunu düşünmüştür. Fakat dinsel ayinlerin şekilleri sabitken nevroitik törenler her bireyde farklı nitelikte gözlemlenebilmektedir. Buna ek olarak, dinsel uygulamalarda ayrıntılar önemli ve sembolik anlamları ön planda iken, nevroitiklerde anlamsız hatta aptalca gözükür. Freud, psikanalitik yöntem ile takıntılı eylemlerin arka planına erişildiğinde aradaki farkların ortadan kalktığını iddia eder; ki, ona göre arka plandaki temel etken yine cinselliktir.³⁰

Ayrıca Freud, dinin primitif şekli olarak görülebilecek olan totemizmin temelinde "Ödipus Kompleksi"nin³¹ yattığını düşünüyordu. Bu varsayım, Freud'un din ve Tanrı anlayışını kavramak için oldukça merkezi bir konumdadır. Ödipus kompleks teorisine göre, çocukta ödipal veya fallik devrede (3-5 yaş) karşı cinsten ebeveyni elde etme ve aynı cinsten olan ebeveyni yok etme kompleksi bulunur. Erkek çocuk, annesini cinsel olarak arzularken babasını rakip olarak görür ve onu öldürmek ister. Ancak babasının gücünün de farkındadır ve bunu öğrenirse babasının kendisini iğdiş edeceğinden korkar. Bu korkusu giderek güçlenen çocuk, isteklerinin ve arzularının hilafına hareket etmeye başlar. Artık çocuk babaya benzeme ve onunla özdeşleşme çabası içerisine girer. Ödipal çatışma bu özdeşleşmenin gerçekleşmesiyle bir ölçüde çözülmüş gibi gözükse de tam olarak çözülmesi çocuğun karşı cinsten olan ebeveyni yetişkin bir cinsel obje olarak görmesiyle gerçekleşir.³²

Ödipal kompleksin evrensel olduğunu ve daha da önemlisi tüm psikonevrozların çekirdek kompleksinin bu kompleks olduğunu düşünen Freud, nevroitik takılma, cinsel sapma, suçluluk duygusu vb. nevrozların çözülemeyen ödipal kompleksten kaynaklandığı düşüncesindedir.³³

Freud, "*Totem ve Tabu*" adlı eserini "totemizmin başlangıçtaki anlam ve amacını çocuklukta izlerinden, çocuklarımızın gelişim sürecinde kendini yeniden açığa vurduğu üstü

²⁸ Peter Gay, *A Godless Jew: Freud, Atheism, and the Making of Psychoanalysis* (Yale University Press, 1989), 37; Köse, *Freud ve Din*, 13; Freud, Oskar Pfister'e yazdığı 9 Ekim 1918 tarihli mektupta kendisi için bu tanımda bulunmaktadır. Bk. Köse, *Freud ve Din*, 21 (13. dipnot).

²⁹ Freud, "Takıntılı Eylemler ve Dinsel Uygulamalar", 31; Ayten, *Psikoloji ve Din*, 29.

³⁰ Freud, "Takıntılı Eylemler ve Dinsel Uygulamalar", 33-34.

³¹ Bunun kız çocuk için olan versiyonuna, yani kızın babayı elde etmeye çalışıp anneyi yok etmek istemesine "Elektra (Electra) kompleksi" denir. Bk. Köse, *Freud ve Din*, 40.

³² Küng, "Freud and the Problem of God", 168; Köse, *Freud ve Din*, 37-38; Forsyth, *Psychological Theories of Religion*, 21-22.

³³ Thomas Bullfinch, *The Golden Age of Myth and Legend* (Wordsworth Editions Ltd, 1998), 151-152; Köse, *Freud ve Din*, 38-39.

kapalı belirtilerden ele geçirmeye cesaretle girişilmiş bir deneme”³⁴ olarak nitelemektedir. Yani bu kitap, sınırlı sayıdaki fenomeni aynı kurguda birleştirme girişimi olarak değerlendirilebilir. Freud’un gerek *Totem ve Tabu*’daki gerekse *Musa ve Tektanrıçılık*’taki bu tip itirafları, bu eserlerin veya daha genel bir ifadeyle dinle alakalı teorisinin bilimsel gerçeklikten ziyade bir deneme olduğu iddiasını güçlendirmektedir.

Freud, kendi dönemindeki sosyal antropoloji araştırmalarının ilkeller üzerine araştırmaları ile psikanaliz yöntem ile incelenen nevrotiklerin davranışları arasında benzerlikler bulacağı ümidini taşımaktaydı³⁵ ve bu karşılaştırmada Avustralya yerlilerini kendisine örneklem olarak almıştı.³⁶ Belki de onu bu kitabı yazmaya sevk eden en önemli etkenlerden biri bu umuttu.

Totem ve Tabu’da ‘totem’, “bir klanın kendisiyle özel olarak ruhsal bir bağ hissettiği, yabancılar için tehlike, klan mensupları için ise güvence olarak algılanan klanın koruyucu ruhu, ortak atası olarak benimsenen, ekseriyetle hayvan (yenilebilir ve zararsız olabileceği gibi, korkulan bir hayvan da olabilir), nadiren de bir bitki ya da doğa olayı”³⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Klan üyelerinin onu öldürmesi ve etini yemesi veya ondan yararlanması kesinlikle yasaktır. Totemik özellik o hayvan türünün bütün bireylerinde mevcuttur. Buna göre bir Avustralyalının totemle ilişkisi kabile ve kan bağından önce gelir ve toplumsal görevleri buna göre şekillenir.³⁸

Totem inancının benimsendiği çoğu toplumda, Freud’un not ettiğine göre, aynı klandan kişilerle cinsel birlikteliğin ve evlenmenin yasaklanması söz konusudur. Ensest³⁹ takıntısının ödipal dönemdeki sağlıklı olmayan gelişim sonucu oluştuğu görüşünde olan Freud, ensest korkusunun temelde çocukluğa ait bir nitelik olduğu kanaatinde. Ona göre ensest korkusu Ödipus kompleksin sağlıklı bir şekilde çözülememesinin kaçınılmaz sonucu olarak ilkelerde ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Aynı eserine göre ‘tabu’ ise, birbirine zıt iki anlamı haiz olan ve bir yandan “kutsal, ilahi” anlamlarında kullanılırken diğer yandan “esrarençiz, kirli, pis” gibi anlamlara da gelen Polonezce bir kelimedir. Kullanıma bakıldığında ikinci anlamın daha baskın gözüktüğünü belirtmek gerekir. Bu düşünce biçiminde tabu, “yaklaşılamayan şey” anlamındadır ve dinlerdeki ilahi korkuyu hatırlatmaktadır. Tabuların kökeni bilinmez, diğer insanlara anlamsız gibi gözükebilir; ama tabu sahibi için onlar açık birer gerçekliktir.⁴¹ Böyle düşünüldüğünde iki anlamın da güncel kullanımda mündemiç olduğu görülmektedir.

Freud, tabu ile ilgilenme nedenini insan nezdinde geçerli olan ahlaki ve geleneksel yasakların bu tabularla ilişkili olabileceği, hatta tabulara yönelik incelemenin toplumsal ve ahlaki yasakların kökenine ışık tutabileceği düşüncesi olarak izah etmektedir.⁴² Wilhelm Wundt (1832-1920) tabunun anlamının ilkel insan içgüdülerinde, onun “şeytansı güçler korkusu”nda yatmakta olduğunu söyler. Başlangıçta nesnede bulunan gizli bir şeytansı güç olarak algılanan tabunun, daha sonra asıl nedeni unutulup sadece tabu kısmı kalır. Sonra dönüşüme uğrayarak ahlaki-toplumsal yasalarımızın ortaya çıkışını sağlar.⁴³ Sonuç olarak Freud düşüncesinde en eski tabu yasaklarını totemizmin iki yasası oluşturur: Totem hayvanını öldürmemek ve totemdaş olan karşı cinstekilerle cinsel birliktelikte bulunmamak.⁴⁴

³⁴ Freud, *Totem ve Tabu*, 8.

³⁵ Freud, *Totem ve Tabu*, 8.

³⁶ Freud, *Totem ve Tabu*, 14.

³⁷ Freud, *Totem ve Tabu*, 14-15.

³⁸ Freud, *Totem ve Tabu*, 15; Andrew Fuller, *Psychology and Religion: Eight Points of View* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1994), 47.

³⁹ Freud ‘ensest’ ile çekirdek aile değil klan/kabile içi birlikteliği kastetmektedir.

⁴⁰ Freud, *Totem ve Tabu*, 34-35.

⁴¹ Freud, *Totem ve Tabu*, 39-40; Köse, *Freud ve Din*, 94.

⁴² Freud, *Totem ve Tabu*, 40.

⁴³ Freud, *Totem ve Tabu*, 46-47; Wilhelm Wundt, *Elements of Folk Psychology* (London: bz editores, 2013), 193; Köse, *Freud ve Din*, 94-96.

⁴⁴ Freud, *Totem ve Tabu*, 56.

Kendi döneminde yaygın olan ve tarihi, bireysel veya toplumsal gelişim aşamalarına göre sınıflandırıp dini dönemi hâkim paradigmaya uygun biçimde insanın bilimsel aşamaya geçmeden önce uğradığı bir az gelişmişlik evresi olarak değerlendirme alışkanlığına Freud da kapılmış gibidir. Dini, tedavi edilmesi gereken bir hastalığın ürettiği bir yanılsama olarak gören birisi için bu durum pek şaşırtıcı değildir. Döneminin bilimsel otoritelerinin görüşü olarak sunduğu, insanlığın animistik, dinsel ve bilimsel olmak üzere üç önemli sistem geliştirdikleri anlayışı, Freud'u insanlığın düşünsel gelişim aşamalarını psiko-seksüel gelişim aşamalarıyla örtüşen bir yapıda ele almaya sevk etmiştir. Buna göre, insanlığın animistik dönemi bireyin narsizm aşamasına, dinsel dönem ebeveyn merkezli obje seçimi aşamasına, bilimsel dönem de bireyin cinsel objeyi dış dünyada aradığı olgunluk aşamasına denk gelmektedir.⁴⁵

Yine din teorisinin de önemli aşamalarından birini ifade eden 'yansıtma (protection)' kavramı Freud'un genel düşüncesi açısından önemlidir. Şöyle ki, ona göre duyguların çatıştığı durumlarda yansıtma mekanizması devreye girerek birey için rahatlama sağlar. Ruhsal olaylar çatışmaların çoğaldığı ve güçlendiği durumlarda dışa yansıtılarak geçici de olsa çözüme kavuşturulmuş gözükür.⁴⁶

Freud, birkaç yerde totemizmin kökeni hakkında varsayımda bulunmaktan başka çare olmadığını vurgulama gereği hisseder. Andrew Lang (1844-1912)'den yaptığı şu alıntı totemizme yaklaşımların deney ve gözleme dayanma olasılığının bulunmadığı olgusuna vurgu yapması açısından değerlidir: "Doğası gereği totemizmin kökeni tarihsel inceleme ve araştırma gücümüzün çok ötesinde bulunduğu için, bu konuda varsayımlara başvurmadan başka elimizde bir çare yoktur".⁴⁷ Burada Freud aslında kendi sisteminin sınırlılığını değil, bu konuda varsayımın kaçınılmazlığını vurgulayarak teorisine gerekçe oluşturma niyetindedir. Fakat bu gerekçe aynı zamanda bir sınırlılık itirafı olarak yorumlanabilir. Ayrıca, varsayımda bulunmaktan başka çare olmadığı iddiası da tartışmaya açık olmakla birlikte, bu durumda bile bunu yapmak için haklı bir gerekçeye/temele sahip olmak gerekir. Yani, yeterli verinin olmadığı yerde teori üretmek bir zorunluluk değildir. Üretilecekse de bunun ya ampirik ya da rasyonel bir temeli olmalıdır. Hele ki bunu, teorinin ilk öncülü ile sonucu arasındaki zincirdeki ilişkisel kopuklukları gidermek için zihinsel sıçrayışlarla yapmak, teorinin doğruluk değerine olduğu kadar teori sahibinin iyi niyetine ve doksastik becerilerine de gölge düşürebilir.

Bütün bunlardan hareketle Freud, totemizmin Ödipus kompleksinden çıktığı iddiasını ortaya atmıştır. Ona göre totemin, babanın yerine kullanılması şeklinde bir olasılık bizi, totemi öldürmemek ve totemdaş kadınlarla cinsel ilişkiye girmemek şeklindeki iki temel totem yasasının içeriğinin Ödipus kompleksinden kaynaklandığı, ya da bu ikisinin birbiriyle örtüştüğü sonucuna götürmektedir.⁴⁸ Oysa ki Freud, burada da Ödipus kompleks ile totemizm arasında somut bir gözleme/deneye dayanan bir olgusal içerik, ya da aradaki iddia edilen ilişkiyi rasyonel kılan bir delil sunmaktan uzaktır ve varsayımdan öteye geçememektedir. Totemin baba ile ilişkilendirilmesi de varsayıma dayanmaktadır ve bir varsayımın gerekçesinin başka bir varsayım olması, bunlar daha kesin bir gerekçeye dayanmadığı sürece, temellendirme açısından oldukça problemlidir.

İlkelerde totem hayvanının yenilmesinin ancak bütün klan üyelerinin katılımıyla gerçekleşen bir seremoni ile gerçekleştiriliyor olması ile Ödipus kompleksin sonucunda Primal⁴⁹ babayı öldüren oğulların onun etini bir seremoniyle yemesi arasındaki benzerlikler Freud'a göre bu teoriyi güçlendirmektedir. Ayrıca totem hayvanının hem öldürülüp hem yasının tutulması ile babalarını öldürdükten sonra oğulların bir taraftan pişmanlık duyup diğer taraftan onun yasını tutması, yani ikisinde de ortak gözükken ikircikli duygu hâli de benzerliği göstermesi açısından önemli görülmektedir. İkircikli duygu hâlindeki karşıt iki duygudan biri olan nefret bir derecede

⁴⁵ Freud, *Totem ve Tabu*, 134.

⁴⁶ Freud, *Totem ve Tabu*, 136.

⁴⁷ Andrew Lang, *The Secret of the Totem* (Outlook Verlag, 2020), 27; Freud, *Totem ve Tabu*, 160 (13. dipnot).

⁴⁸ Freud, *Totem ve Tabu*, 191.

⁴⁹ Primal burada asli, baş, başlıca gibi anlamlara gelmektedir. Burada kastedilen bir klanın başında bulunan ve tek otorite sahibi olan babadır. Bk. Köse, *Freud ve Din*, 86 (122. dipnot).

tatmin edilince geride kalan duygu olan sevecenlik yoğun bir şekilde hissedilip pişmanlığa dönüşmektedir. Sonrasında ise oğullar gerek babanın durumuna düşmemek için gerekse pişmanlıktan dolayı babalarının hayattayken yasakladığı kadınlardan ve klana egemen olma arzularından kendi istekleriyle vazgeçerler ve dış evlilik yasasını benimserler. Buna psikanalizde “sonradan itaat” denir. Babalarının yerine bir sembol niteliğinde totem hayvanını geçirip onu öldürmemeyi de klanlarının en önemli yasalarından biri olarak kabul ederler. Böylece totemizmin iki temel yasası dayanağına kavuşmuş olur.⁵⁰

Freud’un düşüncesinin ana yapısı şu şekilde özetlenebilir: Her şeyden önce ilk zamanlar “Primal baba klanın efendisi ve tüm dişilerin sahibiydi. Oğullar eğer babalarının kıskançlığını uyandırılırsa öldürülür, iğdiş edilir ya da sürülürlerdi”.⁵¹ Kovulunca toplu hâlde yaşayan kardeşler, birleşerek babayı öldürüp âdet olduğu üzere onu çiğ olarak yedikten sonra aynı anda babanın yerine geçmelerinin mümkün olmadığını gördüler. Babalarının uğradığı akıbeta kendileri de uğramak istemedikleri için içgüdüsel isteklerinden gönüllü olarak vazgeçip ortak bir uzlaşma zemini buldular. Bu durum karşılıklı sorumlulukların ve dolaylı olarak da ahlak ve adaletin ortaya çıkışını sağladı. Kardeşler babalarının sahip olduğu konumu ve kadınları elde etmekten vazgeçti. Böylece ensest tabusu ve dış evlilik emri ortaya çıktı. Babanın yerine ikame edilen hayvana yani toteme karşı da ikircikli bir duygu hâli hâkimdi. O, bir taraftan klanın koruyucu ortak atası olarak görülürken diğer yandan ancak klanın tümünün katıldığı bir seremoniyle öldürülüp yenilebilirdi.⁵²

Freud’un bu teorisine göre, totem hayvanının yerini zamanla insan tanrılar aldı. Aynı klanlar hâlinde yaşayan insanların başında yine babalar vardı; ancak bu babalar hiçbir zaman primal babanın konumuna ulaşamadı. Bu noktada primal babanın da zihinlerdeki anısı, onun sınırsız egemenliğe sahip tanrı-baba olarak geri dönüşünü sağladı.⁵³

Primal babanın oğullar tarafından öldürülmesi ve onun yerine ikame edilen totemin seremoni şeklinde bütün klan üyeleri tarafından öldürülmesi ile gerçekleşen cinayetlerde toplumdaki herkes suçlu pozisyonundadır. Freud’un anlayışına göre bu vasatta din, bahsi geçen cinayetten kaynaklanan suçluluk bilinci ve bunun getirdiği pişmanlığa; ahlak da kısmen toplumun zorunluluklarına kısmen de suçluluk bilincinin gerektirdiği kefareter temeline dayanmaktadır.⁵⁴

Burada dinlerin totemistik kökenlerinden günümüze gelinceye kadar geçen süreçte, özellikle üzerinde durulması gereken iki nokta totemin kurban edilmesi ve oğulun babayla ilişkisidir.⁵⁵ Freud, bireyler üzerinde yapılan psikanalitik araştırmalardan elde edilen bulguların herkesin Tanrısının baba modellerine göre şekillendiğini ortaya koyduğunu iddia etmektedir.⁵⁶ İlginç bir şekilde buradan hareketle Tanrının, aslında yüceltilmiş bir baba figürünün veya içsel dinamiklerin dışa yansıtımından başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarmaktadır.⁵⁷

Hristiyanlıktaki asli günah anlayışını da bu teorilerinin içeriğine göre yeniden yorumlayan Freud, İsa’nın Tanrıya karşı işlenen bir suçtan, yani “asli günah”tan dolayı kendini suçlu kardeşler topluluğunun yerine feda etmesinin yani kısasın (*Tailon*: göze göz, dişe diş) ancak cinayetten kaynaklanan bir kefareter olabileceğini iddia eder. Bu durumda eğer İsa kendi hayatını feda ederek Tanrıyla bir uzlaşmayı amaçlıyorsa işlenen suç babanın katlinden başkası olamaz.⁵⁸ Daha sonra

⁵⁰ Freud, *Totem ve Tabu*, 202-206.

⁵¹ Freud, *Totem ve Tabu*, 307.

⁵² Freud, *Totem ve Tabu*, 307-308; Fuller, *Psychology and Religion*, 51-55.

⁵³ Freud, *Totem ve Tabu*, 309.

⁵⁴ Freud, *Totem ve Tabu*, 209; Fuller, *Psychology and Religion*, 55-56.

⁵⁵ Freud, *Totem ve Tabu*, 210.

⁵⁶ Psikanalizin bunu tam olarak nasıl ortaya koyduğuyla alakalı Freud geçerli bir argüman sunmamaktadır ki burada onun, psikanalizin sorgulanmaya gerek duyulmayacak kadar doğru ve geçerli olduğu şeklinde temellendirilmemiş bir ön kabulünün bulunduğu söz etmek yerinde olacaktır. Bk. Freud, *Totem ve Tabu*, 211.

⁵⁷ Freud, *Totem ve Tabu*, 211.

⁵⁸ Freud, *Totem ve Tabu*, 218-219.

Hristiyanlık “Ekmek Şarap Ayini” olarak adlandırılan kendinden çok daha eski olan bir sakramentin bünyesinde neşvünema bulmasına izin vermiştir.⁵⁹

Teorinin öncüllerinin bir sonucu olarak primal babanın öldürülmesinin insanın zihninde derin izler bırakacağı, hatırlanmak istenmese bile bu travmatik hadisenin kendine belli dışsal yansımalar bularak sürekli kendisini hatırlatacağı söylenebilir.⁶⁰

Totem ve Tabu'nun son kısmında ise Freud, böyle bir teorinin sınırlılıklarından ve gerekçelendirilmeyen bazı varsayımların mevcudiyetinden bahsetmektedir.⁶¹ Bunların dinle alakalı teorisi için ciddi birer tehdit olduğunun farkında olan Freud'un açıklaması şu şekildedir:

Bazı okuyucuların da dikkatini çekmiş olması gereken ilgili güçlüklerden yalnızca iki tanesini burada ele alacağım: Belli bir eylemin yol açtığı suçluluk bilincinin insanlarda bin yıllar boyu kaybolmadan kaldığını ve bu eylem konusunda hiçbir şey bilmeyen kuşaklarda etkinliğini sürdürdüğünü varsaydık. Kendilerine babaları tarafından iyi davranılmamış bir oğullar kuşağındaki duygusal bir olayın, babanın ortadan kaldırılmasından sonra böyle kötü bir davranışla artık karşılaşmayan yeni kuşaklarda da yaşandığını benimsedik. Ancak bunlar, öyle görünüyor ki, hayli kuşku götüren varsayımlardır. İlgili varsayımlardan kaçınabilen her açıklama benimkine yeğ tutulmayı hak edecektir.⁶²

Kolektif bilincin bütün sonraki nesillerin zihin ve duygu dünyalarını etkileyeceği varsayımının bilimsel veya felsefi anlamda bir gerekçesi yoktur. Freud'un da ifade ettiği gibi o sadece bir ön kabuldür. Temellendirilmemiş bir ön kabulün bir teoride bu kadar merkezi bir konumda olması, yani adeta bütün teorinin bu varsayımın geçerliliğine bağlı olması Freud'un teorisini hem bilimsel hem de felsefi olarak ciddi biçimde zayıflatmaktadır. Sınırlı sayıda olgusal içeriğin öncüller olarak hem birbirleriyle hem de sonuç ile bağlantısını kurarken, aradaki boşlukların haklı bir gerekçe olmaksızın diğer teorilere yeğ tutulmasını sağlayabilecek bir argümantasyon sunmadan belli bir teori lehine doldurulması felsefi metot açısından teori aleyhine yorumlanabilecek bir durumdur.

Freud'un başka bir huzursuzluğu da psikanalitik düşünce açısından cinayetin pratikte gerçekleşmesinin bir zorunluluk olarak görülemeyebileceği hususudur. Nasıl ki nevrozular maddi realitenin yerine ruhsal realiteyi geçirip ona uygun düşünüyorlarsa, bu durum ilkeller için de geçerli olabilir. Böylece ortada bir cinayet olmadan da aynı sonuca ulaşabiliriz. Freud, böyle bir eleştiriyi de “güçlü bir itiraz olmakla beraber, kesin önem taşımaz” diyerek geçiştirme yoluna gitmiştir.⁶³

Teorisinin yeğ tutulması için geçerli/yeterli felsefi-bilimsel dayanak bulamayan Freud'un, bahsi geçen bazı mantık hataları dayanak olarak benimsemek zorunda kaldığı düşünülebilir. Bu hataların fark edilememesinin ise ilk durumdan daha sorunlu bir durum ortaya çıkardığını belirtmemiz gerekir. Mesela psikanalitik teorinin gereği olarak Freud 3-5 yaşındaki çocukta Ödipus kompleksinin varlığını kabul etmekte, çocuğun bunu insanlığın kolektif tecrübesinden tevarüs ettiğini iddia etmektedir. Halbuki ona göre durumun böyle olduğunu bize söyleyen de yine psikanalizdir. Yani psikanaliz hem sebep hem de sonuç, hem delil hem medlül durumuna gelmiş olur. Bu durum ciddi bir mantık hatasıdır ve bir taraftan döngüsel nedensellik diğer taraftan delil olarak kendini referans verme⁶⁴ (self-referentiality) safatasını ortaya çıkarır.

Freud'un buradaki çelişkinin farkına varamamasının veya bunu sorun olarak görmemesinin bir sonucu olarak din ve bilim algısının da sağlıklı bir zemine oturmadığı söylenebilir. Buna göre, onun dini bir yanılısma ve ilkel bir kalıntı olarak görmesinin temel nedenini psikanaliz teorisinde aramak gerekir.⁶⁵ Aslen psikanalize yüklemiş olduğu, bilimi

⁵⁹ Freud, *Totem ve Tabu*, 220; Küng, “Freud and the Problem of God”, 168.

⁶⁰ Freud, *Totem ve Tabu*, 221.

⁶¹ Brayton Polka, “Freud, Science, and the Psychoanalytic Critique of Religion: The Paradox of Self-Referentiality”, *Journal of the American Academy of Religion* 62/1 (1994), 72-73.

⁶² Freud, *Totem ve Tabu*, 224.

⁶³ Freud, *Totem ve Tabu*, 226-227.

⁶⁴ Polka, “Freud, Science, and the Psychoanalytic Critique of Religion”, 59.

⁶⁵ Polka, “Freud, Science, and the Psychoanalytic Critique of Religion”, 62.

kapsama veya daha geniş anlamda hakikati tespit edebilen yegâne aygıt olma misyonunun da bilimsel bir temeli yoktur. Yukarıda ifade edildiği üzere, psikanalizin kendisinin ne ölçüde bilimsellik kriterlerine uyduğu tartışılmadan onu bilimsel olanı tespit edebilen tek mekanizma olarak görmek sağduyu ile çelişmektedir.

Dinle alakalı teorisinde sorgulanması gereken bir başka husus ise, teorinin sebep-sonuç ilişki örüntüsü hakkındadır. Örneğin primal babanın öldürülüşü ile onun öldürülmesinden sonra kardeşlerin durumu ve bu durumun oluşturduğu sonuçlar arasında kurulan sebep-sonuç bağlantısının en azından Freud'un iddia ettiğinden farklı ve iki yönlü olarak yorumlanması daha makul gözükmemektedir. Şöyle ki, Freud babanın öldürülmesini sebep, kardeşlerin babanın ölümünden sonraki durumunu ve sonraki nesillerin babaya karşı ikircikli tutumunu ise sonuç olarak yansıtmaktadır. Oysaki ona göre babanın öldürülmesi kardeşlerin ikircikli tutumunun bir sonucudur. Bir şey aynı anda hem sebep hem de sonuç olabilir. Ancak böyle bir hususta bir şeyin sonucunun aynı şeyin sebebi olması aklen muhaldir.⁶⁶

Fiziksel olanın merkeze alınmasıyla oluşturulan bir hakikat anlayışının karşısında, fiziksel âlemi kabul edip metafiziksel olana merkezi konum atfedilerek oluşturulan bir hakikat anlayışının da düşünülebileceği kanaatindeyiz. Freud'un bilimi fiziksel alana, dini de nevroza indirgemek için ikna edici bir delili bulunmadığından ve bahsi geçen eleştirilerden ötürü Freud'un bu teorisinin önceden oluşmuş bir kanaate temel oluşturma girişimlerinden ibaret olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Buraya kadar izah etmeye çalıştığımız teorik çerçeveden anlaşılacağı üzere, hayatına ve dinle alakalı teorilerine yakından bakılınca, Freud'un dinden anladığının Yahudi-Hıristiyan kültürün din algısı, bilimden anladığının da döneminin pozitivist temelli mekanik bilim anlayışı olduğu açıktır. Fakat onun kendi çıkarımlarını bütün dinleri kapsayacak şekilde genelleştirmekten de çekinmediği görülmektedir. Çok sayıda dinin mevcut olduğu bir dünyada bir/birkaç din hakkında doğruluğu şüpheli kanaatlerden yola çıkarak bütün dinleri içine alacak şekilde evrensel olduğu iddia edilen sonuçlar çıkarmanın sadece deney ve gözleme dayanan bilim anlayışı savunucuları nezdinde bile kabul görmesi rasyonel açıdan tezat oluşturur.

Dini nörotik bir kalıntı olarak gören Freud'un, insanın Tanrı'yı ruhsal bir rahatlama amacıyla benimsediğini/ürettiğini⁶⁷ iddia etmesi psikolojik süreçler açısından da vakiyaya mutabık değildir. Çünkü Tanrı'ya ve dine inanan insana bizzat Tanrı tarafından sıkıntılarla karşılaşacağı uyarısında bulunulmakta ve karşılaştığı sıkıntılara inanç ve sabırla karşı koyması salık verilmektedir. Hatta bizzat Tanrı'nın kendisi insanı mücadelenin ve zorluğun içine sokmaktadır.⁶⁸ Freud, "*Bir Yanılsamanın Geleceği*" adlı eserinde insanın doğaya karşı çaresizliğini derinden hissetmesinin sonucu olarak Tanrı inancına, yani bir yanılsamaya yöneldiğini iddia etmektedir. Doğa karşısında çaresiz kalmak ile Tanrı inancı arasında bu tarz bir ilişki zorunlu değildir. Yani çoğu insan bu sebepten ötürü Tanrı inancına yönelmiş olsa dahi, bu durum Tanrı inancının rasyonel statüsünü değiştirmez. Kaldı ki bunun doğru olduğunu varsaysak bile, mevcut durum bu teoriyi doğrulamamaktadır. Ayrıca, insanın yüzyıllar boyunca doğa karşısında gücü arttıkça Tanrı inancı beklendiği oranda azalmış veya kaybolmuş değildir. Hatta bilim olgusal düzlemdeki araştırmalarını derinleştirdikçe, âlemdeki sistemin daha yoğun biçimde keşfedildiğini ve bunun da Tanrı'nın varlığı lehine veri ürettiğini iddia edenlerin sayısı da azımsanamayacak kadar fazladır.⁶⁹

3. PRİMAL BABA'NIN GERİ DÖNÜŞÜ

Freud, Musa isminin etimolojik tahlilinden yola çıkarak değişik anlam olasılıklarını ve dönemin yaygın kahraman mitlerini zikredip 'Musa'nın Mısırlı olduğu' tezine dayanak bulma

⁶⁶ Polka, "Freud, Science, and the Psychoanalytic Critique of Religion", 71.

⁶⁷ Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği: Bilim ve İman*, 39-40; Fuller, *Psychology and Religion*, 40.

⁶⁸ Aydın, *Din Felsefesi*, 223.

⁶⁹ Bk. Michael Peterson vd., *Reason & Religious Belief: An Introduction to the Philosophy of Religion* (New York: Oxford University Press, 2009).

çabası içerisine girmiştir.⁷⁰ Bu şekilde o, “*Musa ve Tektanrıcılık*”ta dinle alakalı teorilerine tarihsel zemin arama çabasıdır. Bunda ne ölçüde başarılı olduğu ise tartışmaya açıktır. Bu çaba, *Totem ve Tabu*’daki temel tezine somut dayanak bulma girişimi olması, yani teorisinin doğrulanması açısından önemlidir.

Freud’a göre, Mısır hükümdarı IV. Amenophis, Amon rahipleri ile düşmanlığından sonra tek Tanrılı bir inancı benimseyip ismini Akhenaten olarak değiştirmiş ve bütün yazıtlardan eski tanrı Amon’la alakalı her şeyi çıkarttırmıştır.⁷¹ Musa eğer bir Mısırlı idiye buradan tek Tanrı inancını yani Aten dinini Akhenaten’den almış olması gerektiği sonucunu çıkararak Freud, Musa’nın daha sonra bu dini Yahudilere aktardığı inancındadır.⁷²

Yine Yahudilik tarihinde iki ayrı Musa figürünün mevcudiyetinin dinin gelişimi açısından kaçınılmaz olduğunu iddia eden Freud, dinin kurucusu olan Musa’nın Mısırlı, ikinci Musa’nın ise Medyenli olduğunu iddia etmiştir. Daha doğrusu ilk Musa’nın anısına Yetro’nun damadına Musa ismi verilmiş, böylece dinin kurucusu olan Musa’nın geri dönüşü gerçekleşmiştir. İkinci Musa’nın tanrısı Yehova’dır. Freud, bu iki Musa’nın karakterlerinin birbirleriyle uzlaşamayacak kadar farklı olduğunun altını çizer.⁷³ Açıkçası durumun bu şekilde olması durumunda dahi bu yorumun Freud’un teorisine veri sunup sunmayacağı oldukça tartışmalıdır. *Totem ve Tabu*’daki teorisi büyük varsayımlara dayanıyor iken *Musa ve Tektanrıcılık*’ta bu varsayımları gerekçelendirmek için başka bir varsayım ortaya koymak bizi yine temellendirme problemi ile karşı karşıya getirmektedir. Yani, bu eserinde Freud’un tarihsel olayları kendi teorisi lehine yorumladığı veya yine aralarında zorunlu ilişki olmayan tarihsel (veya tarihsel olduğuna inanılan) olaylar arasındaki boşlukları teorisine uygun bir şekilde doldurduğu akla gelmektedir.

Freud’un iddiasına göre, Musa’nın dinine inananlar, Mısır’dan çıkıştan sonraki dönemde Musa’nın getirdiği Tanrı anlayışının ve yasakların çok katı olması vb. anlaşmazlıklardan ötürü, onlara Tanrı katında ayrıcalıklı bir topluluk olduklarını ısrarla ifade etmesine karşın -tarih kitapları nakletmese de- Musa’yı öldürürler ve Kadeş denilen yerde başka bir halkla aynı ortamda yaşamak durumunda kalırlar.⁷⁴ Burada tarih kitaplarının nakletmediği bir hususu Freud’un nereden bildiği sorusu sorulmalıdır. Bu da bizde, onun yine teorisinin geçerliliğini artırmaya yönelik bir kurgusal faaliyet içerisinde olduğu izlenimini oluşturmaktadır.

Yahudiliğin Freud’un teorisi çerçevesinde doğru bir şekilde anlaşılması için “zedelenme nevrozu” ifadesinin açıklanması gerekir. Ciddi ve korkutucu bir kaza geçiren insanın bir müddet sonra bu kazanın etkilerinden kurtulduğu düşünülür. Fakat realite her zaman bu şekilde olmayabilir. İnsan bir müddet sonra yaşadığı kazaya geri uzanabilecek psiko-motor beceriler geliştirir. İşte bunlarla ortaya çıkan duruma “zedelenme nevrozu” denir. Freud’a göre zedelenme nevrozu ile Yahudilik tarihi arasında çok önemli bir benzerlik bulunmaktadır: “Gizlilik”. Freud, Yahudilik tarihinde de dinin kurucusu Musa’nın Yahudilerce öldürülmesinin ve getirdiği inançtan dönülmesinden sonra Yahudilerin zihinlerinde de bu tür bir “zedelenme nevrozu”nun oluştuğunu iddia etmektedir.⁷⁵

O, Yahudilerin Kadeş’teki halkla beraber onların yerel tanrılarına inanmayı ve eski tanrılarını terk etmeyi seçerek uzlaşma yolunu tercih ettiklerini iddia eder. Yalnız, Musa’nın ve getirdiği dinin anısı hâlâ zihinlerde tazedir. Bu anı, bir dönem zihinlerde gizli bir şekilde kalır. Zihinlerde giderek güç kazanan Musa anısı, Tanrı Yehova’yı Musa’nın Tanrısına dönüştürecek kadar güçlü bir geri dönüş sağlar.⁷⁶ Böylelikle uzun zaman önce terk edilen ve unutulmuş gözükken Mısırlı Musa, dinsel canlılık kazanarak zihinlerde güçlü bir geri dönüşle yer edinir.

⁷⁰ Freud, “Musa ve Tektanrıcılık”, 231-241; Köse, *Freud ve Din*, 140.

⁷¹ Freud, “Musa ve Tektanrıcılık”, 245; Köse, *Freud ve Din*, 142-143.

⁷² Freud, “Musa ve Tektanrıcılık”, 249.

⁷³ Freud, “Musa ve Tektanrıcılık”, 265-266.

⁷⁴ Freud, “Musa ve Tektanrıcılık”, 253-254, 262; Forsyth, *Psychological Theories of Religion*, 26.

⁷⁵ Freud, “Musa ve Tektanrıcılık”, 293-294.

⁷⁶ Freud, “Musa ve Tektanrıcılık”, 293-294; Köse, *Freud ve Din*, 154.

Freud'a göre bir nevroz, ilk zedelenme-savunma-gizlilik-nevrotik hastalığın başlaması-bastırılmış olanın kısmi geri dönüşü biçimindeki sıraya uygun gelişme gösterir. Bu sıralama Freud'un teorisinin de özeti mahiyetindedir. Freud, *Totem ve Tabu*'da teorisini ortaya koyduktan yıllar sonra *Musa ve Tektanrıcılık*'ta bu teoriye uygun bir tarih analizi yapma, yani tarihi psikanalitik bir perspektiften yorumlama girişiminde bulunmuştur.⁷⁷ Onun, "*Musa ve Tektanrıcılık*" adlı kitabıyla teorisinin eksik yönlerini tarih sahnesinden uygun gördüğü veya uyarladığı verileri seçmek suretiyle destekleme yoluna gittiği anlaşılmaktadır.

Freud'un teorisinde en çok dikkat çeken hususlardan birisi, onun insandaki sadece genetik yatkınlıklarının değil daha önceki kuşakların tecrübelerinin, anı izlerinin de kuşaktan kuşağa geçtiğini varsaymasıdır. Buna 'kolektif bilinç' adını vermektedir.⁷⁸ Bunun için yeterli dayanağının olduğunu iddia etse de bu doğrultuda ikna edici/bağlayıcı bir argüman sunmaktan uzak olduğu görülmektedir. Lehte sunduğu sözde argüman, teorisinin doğruluğuna kanıt olarak yine teorisinin kendisini sunmak gibi bir çelişki barındırmaktadır. Bunun kabul edilemeyecek bir mantık hatası olduğunu daha önce de belirtmiştik.

Bir hadisenin arkaik mirasa girme nedenini "yaşanılan olayın yeterince önemli olması" veya "sık tekrarlanmış olması" olarak açıklayan Freud, bunun yeniden ortaya çıkışının ya kendiliğinden ya da unutulmuş gibi gözükken bir olaya benzer nitelikteki başka bir olayın yaşanması yoluyla gerçekleşebileceğini düşünmektedir.⁷⁹

Freud, *Musa ve Tektanrıcılık*'ta ulaştığı sonuçları kitabının muhtelif yerlerinde şu şekilde ifade etmektedir: "Tüm bu psikanalitik saptırmaları Musa dininin Yahudi halkı üzerinde etkisini yalnızca bir gelenek olarak sürdürdüğünü bizim için daha inanılır hale getirmek için üstlendik. Belli ölçüde bir olasılıktan fazlasını başaramamış gibiyiz."⁸⁰; "Günümüzde tek bir büyük Tanrı olduğuna inanmıyor ama ilkel dönemlerde o zamanlar büyük görünmek zorunda olan ve sonradan insanların belleğine ilahlığa kadar yükseltilmiş olarak geri dönen tek bir insanın olduğuna inanıyoruz."⁸¹ Başka bir yerde ise şöyle demektedir: "Sunabildiğim tek şey başlangıçta sözünü ettiğim sınırlamalar göz önünde tutularak değerlendirilmesi gereken bir katkı."⁸²

Freud'un burada bir taraftan teorisinin dayandığı temeller noktasında sınırlılıklarının farkında olan, diğer yandan ise esas tezine olan inancından asla taviz vermeyen ikircikli bir tutum sergilediği görülmektedir. Kendi teorisini ona karşıt biçimde bu duruma uyarlayacak olursak bu teorisinin sağlıklı bir zihnin ürünü olarak değerlendirilemeyeceği ve nevrotik içerimler barındırdığı iddia edilebilir. Kısacası, onun din teorisini de nevroz sonucu ortaya çıkan bir yanılsama olarak değerlendirilip aleyhine yorumlanabilir. Tanrıya/dine inananlara yönelttiği bütün iddialar aynıyla bu teoriyi oluşturduğu için ona ve teorisine inananlara yöneltilebilir. Sözgelimi, Freud'un Ödipus kompleks teorisini oluşturma nedeninin anne ve babası ile küçükken kurduğu nevrotik bir ilişkinin sonucu olduğu; benzer şekilde Tanrı/din ile alakalı teorisinin de küçükken sık maruz kaldıkları dinsel baskının bir nevroza sebebiyet vermesi ile ortaya çıktığı öne sürülebilir.

Bu minval üzere, *Totem ve Tabu*'da ve *Musa ve Tektanrıcılık*'ta Freud'un temel tezini ortaya koyarken oluşturduğu kanaatlerden yola çıkarak, krizi yaşayanın dine ve Tanrı'ya inananlar değil de Freud'un kendisi olduğu iddia edilebilir. Oldukça spekülatif (temelsiz) bir zemine dayandırılan teoriye, aynı zeminde birçok açıdan karşıt teorilerle cevap verilebilir. Yine Freud'un babasından gelen din algısıyla döneminin bilime yüklediği anlam arasında kaldığı ve bu yüzden nevrotik bir din anlayışı ortaya koyduğu da pekâlâ düşünülebilir. Bu yaklaşımın Freud'unki kadar detaylandırılmış olmasa da tutarlılık açısından ondan aşağı kalmadığı söylenebilir. Dahası Aydınlanma ile ortaya çıkan din karşıtlığını Ödipus kompleks temelinde oğulların primal babayı

⁷⁷ Forsyth, *Psychological Theories of Religion*, 23.

⁷⁸ Freud, "Musa ve Tektanrıcılık", 325.

⁷⁹ Freud, "Musa ve Tektanrıcılık", 327; Köse, *Freud ve Din*, 93.

⁸⁰ Freud, "Musa ve Tektanrıcılık", 354.

⁸¹ Freud, "Musa ve Tektanrıcılık", 356.

⁸² Freud, "Musa ve Tektanrıcılık", 364.

yok etme girişiminin bir parçası olarak yorumlamak pekâlâ mümkündür. Yani baba katili oğulların kim olduğu perspektife göre değişiklik gösterebilir.⁸³

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sigmund Freud'un, dinle alakalı teorisini ve onu temellendirme çabalarını içeren üç kitabı *Totem ve Tabu*, *Musa ve Tektanrıcılık* ve *Bir Yanılsamanın Geleceği* ile Hristiyanlık özelinde "dine karşı bilim" şeklinde özetlenebilecek Aydınlanma düşüncesi etkisindeki hâkim paradigmanın etkisinde kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda onun, dinle alakalı kanaatini araştırmasının ön kabulü olarak benimsediği iddiası güç kazanmaktadır. Freud daha çok bu varsayıma temel arayışında olan ve bu yönde 'metafizik karşıtlığına dayanan kompleks bir metafizik' kurgulamaktan geri durmayan bir mekanist düşünür olarak görülmüştür. Onun daha en baştan olgusal ve mantıksal açıdan temellendirilmemiş ilkeler zincirine göre bir teori geliştirip bu tezden rasyonel bir sonuç çıkarma girişimi birçok yönden tutarsızlıkla sonuçlanmıştır.

Dinin mahiyetini ortaya çıkarmak, dini ancak kendi ilkeleri çerçevesinde bütüncül bir bakış açısıyla ele almakla mümkün olabilir. Freud'un, kendi kuramı lehindeki çabasını, kendini "Tanrısız Yahudi" olarak tanımlayan bir din karşıtının (temellendirilmemiş) olgusal ve mantıksal açıdan yeterli/rasyonel delil içermeyen teorisini zihinsel sıçrayışlar yaparak, daha çok kurgusal temellere dayanan bir retorik uğraşı olarak değerlendirmek daha doğru gözükmektedir.

Metodik açıdan kabul edilmesi zor gözüken başka bir durum da Freud'un patolojik durumlardan yola çıkarak, daha doğrusu onları temele alarak hipotezlerini oluşturmasıdır. Bu durum varsayımlarını üretirken Freud'u, patolojik durumları normal, normal ruh hâllerini ise patolojikmiş gibi görmeye sevk etmiştir. Ayrıca ruhsal açıdan sağlıklı olduğu bilinen/düşünülen insanların bireysel dini tecrübelerinin bile başkaları için delil olup olmadığını tartışıldığı bir vasatta, nevrozlu hastaların hipnoz esnasındaki anlatılarından/tecrübelerinden yola çıkarak onlar ve dindarlar arasındaki sınırlı reel veya varsayımsal benzerlikleri dini nevroza indirgeme gerekçesi olarak sunmak, Tanrı ve din hakkındaki soruşturmasında dogmatik ateizme dayanan bir insan portresi çizmektedir.

Dinin sadece psikolojik yönünü ele alıp buradan dinin kökeni ve mahiyetiyle alakalı mutlak sonuçlar çıkarmak da yöntemsel açıdan problemlidir. Dinin psikolojik yönlerinin mevcudiyeti veya onların dinin algılanışı ve uygulanışındaki ağırlığı, dinin salt psikolojik bir fenomen olarak incelenmesine dayanak teşkil edemez. Dinin ilke ve inanç esaslarının temel iddialarının gerçeğe uygun olup olmadığını ve onların mantıksal statüsünü soruşturmak daha rasyonel ve bütüncül bir yaklaşım ile mümkündür.

Bunun yanında, Freud'un kendi yöntemi ile ona karşı (ve geçerlilik ve doğruluk değeri açısından kendi teorisinden daha aşağı seviyede olmayan) birçok karşıt teori geliştirilebilir. Sözelimi, Yahudilerin bazı dönemlerde yaşadığı olumsuz tecrübelerin Freud'un bilinçdışını şekillendirdiğini, dine ve Tanrı'ya karşı ikircikli bir tutuma sebebiyet verdiğini söylemek de Freud'un teorisi açısından mümkündür. Onun, psikanalitik teorinin kendini referans göstermek suretiyle kendi doğruluğunu ispatlama çabası mantık hatası barındırmaktadır. Çünkü bir şey başka bir şeyin hem sebebi hem de sonucu olamaz. Ayrıca Freud'un teorilerini kurgularken dayandığı başka bir ön kabul de determinizmdir. Bu determinizmin reddi teori açısından önemli sorunlara yol açacaktır.

Sonuç itibariyle Freud, kendi dönemindeki hâkim paradigmanın etkisinde kalarak Tanrıyı ve dolayısıyla dini evrensel bir nevrozun sonucu olarak ortaya çıkan bir yanılsama, dini ritüelleri de onun bireysel ve toplumsal yanılsamaları olarak görmüştür. Dinle alakalı düşüncesini temellendirmek amacıyla yazmış olduğu eserlerdeki argümantasyon yukarıda bahsedildiği üzere birçok yönden karşı çıkılabilir ve bu gerekçelendirme faaliyetinin hem öncüllerinde hem de kaçınılmaz olarak sonuç cümlesinde ciddi mantık hataları mevcuttur. Ayrıca dinin (teistik dinler)

⁸³ Freud'un din eleştirisi üzerine dakik değerlendirmeler için bk. C. Stephen Evans - R. Zachary Manis, *Din Felsefesi İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir (Ankara: Elis Yayınları, 2010), 162-172; Yine Freud'un din hakkındaki iddialarının içerdiği mantık hataları için bk. Yüce, *Freud'un Din Yanılsaması*.

psikolojik, sosyolojik veya başka bir alana indirgenemeyecek kadar geniş boyutları vardır. Freud, dinin ortaya koyduğu metafiziği temelsiz bir spekülatif yanılsama olarak değerlendirip kenara atmaya çalışırken, kendi kuramının içeriği doğrulanmamış hipotezlerini öncül olarak kabul etmek suretiyle indirgemeci ve kendini referans alan döngüsel bir metafizik ortaya koymakta ve böylece kendi teziyle çelişen bir çıkmaza girmiş gözükmektedir. Daha da önemlisi, Freud'un teistik dinlerin metafizik sistemini yıkmaya çalışırken kurguladığı yapı, daha büyük ve önermeler arası boşlukları zihinsel sıçrayışlarla aşmaya çalışan bir metafizik sistemi öngörmekle düpedüz kötü felsefe veya sözde-bilim konumuna düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Alston, William P. "Logical Status of Psychoanalytic Theories". *The Encyclopedia of Philosophy* (Reprint Edition). ed. Paul Edwards. C. 6. New York: Macmillan&Free Press, 1972.
- Atalay, Serdar. *John Charlton Polkinghorne'da Din-Bilim İlişkisi*. İlahiyat Kitap, 2023.
- Atsız, Hasan. "Psikoanalitik Kuramda Dinin Kökeni ve Gelişim Süreci". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 95-120.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2002.
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Bowell, Tracey - Kemp, Gary. *Critical Thinking: A Concise Guide*. London&New York: Routledge, Fourth Edition., 2015.
- Bullfinch, Thomas. *The Golden Age of Myth and Legend*. Wordsworth Editions Ltd, 1998.
- Caws, Peter. "Scientific Method". *The Encyclopedia of Philosophy* (Reprint Edition). ed. Paul Edwards. C. 7. New York: Macmillan&Free Press, 1972.
- Evans, C. Stephen - Manis, R. Zachary. *Din Felsefesi İman Üzerine Rasyonel Düşünme*. çev. Ferhat Akdemir. Ankara: Elis Yayınları, 2010.
- Forsyth, James. *Psychological Theories of Religion*. New Jersey: Prentice Hall, 1. Basım, 2003.
- Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği: Bilim ve İman*. çev. H. Zafer Kars. Kaynak Yayınları, 1994.
- Freud, Sigmund. "Musa ve Tektanrıcılık". çev. Ayşen Tekşen. *Dinin Kökenleri*. İstanbul: Payel Yayınevi, 2. Basım, 2012.
- Freud, Sigmund. *Psikanaliz Üzerine*. çev. Ayşe Yıldırım. Ankara: Tutku Yayınevi, 2018.
- Freud, Sigmund. *Psikanaliz Üzerine Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış*. çev. Kamuran Şipal. Say Yayınları, 2018.
- Freud, Sigmund. "Takıntılı Eylemler ve Dinsel Uygulamalar". çev. Ayşen Tekşen. *Dinin Kökenleri*. İstanbul: Payel Yayınevi, 2. Basım, 2012.
- Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*. çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Fuller, Andrew. *Psychology and Religion: Eight Points of View*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Third Edition., 1994.
- Gay, Peter. *A Godless Jew: Freud, Atheism, and the Making of Psychoanalysis*. Yale University Press, New edition., 1989.
- Geçtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. Remzi Kitabevi, 2000.
- Homans, Peter. "A Personal Struggle with Religion: Significant Fact in the Lives and Work of the First Psychologists". *The Journal of Religion* 62/2 (Nisan 1982), 128-144.
- Hospers, John. *An Introduction to Philosophical Analysis*. London: Routledge & Kegan Paul, 2. edition., 1973.

- Jones, Ernest. *The Life and Work of Sigmund Freud*. New York: Penguin Books, 1981.
- Köse, Ali. *Freud ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Küng, Hans. "Freud and the Problem of God". *The Wilson Quarterly* (1976-) 3/4 (1979), 162-171.
- Lang, Andrew. *The Secret of the Totem*. Outlook Verlag, 2020.
- Peterson, Michael vd. *Reason & Religious Belief: An Introduction to the Philosophy of Religion*. New York: Oxford University Press, 5. Basım, 2009.
- Polka, Brayton. "Freud, Science, and the Psychoanalytic Critique of Religion: The Paradox of Self-Referentiality". *Journal of the American Academy of Religion* 62/1 (1994), 59-83.
- Popper, Karl. *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge, 2. Basım, 2002.
- Whyte, Lancelot Law. *The Unconscious Before Freud*. London: Anchor, 1978.
- Wong, Normund. "Neuroses". *A Lexicon of Psychology, Psychiatry and Psychoanalysis*. ed. Jessica Kuper. London&New York: Routledge, 2015.
- Wundt, Wilhelm. *Elements of Folk Psychology*. London: bz editores, 2013.
- Yüce, Fatma. "Din Felsefesi Bakımından Sigmund Freud'da Bilim ve Din I: Bilimsel Görüşleri, Özgünlüğü ve Bilim Perspektifinden Bilim-Din İlişkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 143-178.
- Yüce, Fatma. *Freud'un Din Yanılsaması*. Ankara: Elis Yayınları, 2023.

STRUCTURED ABSTRACT

Sigmund Freud (1856-1939) is known as an important psychologist who left his mark on an era. It can be said that the Enlightenment-centered way of thinking that dominated the period in which he lived included an anti-religious attitude, albeit with a particular focus on Christianity. Whether Freud's theory of religion presupposes a perspective consistent with this positivist paradigm, which dominated the scientific understanding of his time, is the main problem of this article. Freud based his theory on the claim that human psychology constructs the understanding of God in theistic religions as a defense mechanism against neurosis. He mentioned that this is a theory in several places in his works. However, like every theory, his theory was supported by some thinkers and severely criticized by many others. Ultimately, in order to reveal the validity of this theory, it is essential to question the foundations on which the discourse he developed against religion is based. As a result of this necessity, the main purpose of this study is to analyze and criticize Freud's understanding of God and religion from a philosophical perspective, based on his works such as Totem and Taboo, Moses and Monotheism and The Future of an Illusion, in which he tries to justify his views on religion. In fact, our main point of departure is to examine the construct of Freud's theory in terms of logical consistency and validity. This style, known as the analytical method, is based on identifying and evaluating the argumentative value of the thought/discourse under scrutiny. With this method, we aim to uncover the success of the premises and historical data that Freud put forward in support of his theory in bolstering or guaranteeing the validity and accuracy of the conclusion. Freud's hypothesis can be summarized as follows: The source of totemism, the primitive form of religion, lies in the Oedipus complex, which is reflected in the similarities between neurotics and religious people. As a result of the Oedipus complex, when the sons killed the Primal father, they realized that it was not possible for them to replace him at the same time. Since they did not want to suffer the same fate as their father, they voluntarily gave up their instinctive wishes and found a common ground of compromise. This situation led to the emergence of mutual responsibilities and indirectly to the emergence of morality and justice. The brothers gave up the position and women their fathers had enjoyed. This is how the taboo of incest and the prohibition of marriage outside the family came into being. The totem animal that replaced the father could only be killed and eaten in a ceremony attended by the whole clan. According to Freud's theory, the totem animal was eventually replaced by human gods. People living in separate clans were again headed by fathers, but these fathers could never attain the position of the Primal father. At this point, the memory of the Primal father in the minds enabled his return as a god-father with unlimited sovereignty. Freud has been accused of basing his theory on pathological conditions because of the similarities between neurotics and religious people. This means that Freud, in making his assumptions, implies pathological states as normal and normal states of mind as pathological. However, in a context where it is debated whether even the individual religious experiences of people who are known/thought to be mentally healthy are evidence for others, presenting the limited real or hypothetical similarities between neurotic patients and religious people based on their narratives/experiences during hypnosis as a justification for reducing religion to neurosis portrays a person who relies on some dogmatic assumptions in his investigation of God and religion. Another methodological fallacy involves treating religion only as a psychological phenomenon and drawing absolute conclusions about the origin and nature of religion. The existence of psychological aspects of religion or their central position in the perception and practice of religion cannot form the basis for studying a religion as a purely psychological phenomenon. Freud's reference to psychoanalytic theory as a justification for his theory of religion results in a serious logical inconsistency. The attempt to justify a hypothesis with itself or with another unjustified theory belonging to the theorist, in the absence of epistemologically acceptable basis for them, leads both to the contradiction of self-referentiality as a justification for truth and to the need to justify the theory presented as a basis. Otherwise, this lack of rational justification can be used as a basis for the invalidity of the theory, at least in its current form. In conclusion, Freud, under the influence of the dominant paradigm of his time (Enlightenment), sees God and therefore religion as an illusion resulting from a universal neurosis and religious rituals as its individual and social illusions. His argumentation is problematic in many ways, as mentioned above, and contains serious logical errors both in the premises and, inevitably, in the conclusion of the inferential activity. In his attempt to dismiss the metaphysics of religion as an unfounded speculative illusion, Freud presents a reductionist and self-referential circular metaphysics by accepting the unfounded hypotheses of his own theory as premises, and thus appears to have reached an impasse that contradicts his own thesis. Worse still, Freud's hypothesis to demolish the metaphysical system of theistic religions ends up in the position of plain bad philosophy or pseudoscience by presupposing a larger and problematic metaphysical system based on fiction attempting to bridge the gaps between propositions through mental leaps.